

Pleds germans en rumantsch

La glista da Ricarda Liver

DA GUIU SOBIELA–CAANITZ

■ **«Materia romana e spirito tedesco.»** Cun quest citat dal grond romanist Graziadio Isaia Ascoli (1829–1907) caracterisesch'ins savens la lingua rumantscha. Ma lezza ha era blers pleds germans, anc adina vitals en rumantsch sco en tudestg, cun variantas graficas e semanticas.

La retoromanista Ricarda Liver ha elavurà ina glista en sis paginas da tals «alte Germanismen» (1), numnadain «d'emprests ch'il latin tardiv ha surpiglià e ch'ins chatta perquai en pliras linguas neolatinas» (p. 152). Mintgin da quels germanissem vegls, sut sia furma sursilvana, stat era sco chavazzin en il monumental «Lexicon romontsch cumparativ» dal retoromanist Alexi Decurtins (2). I suonda la glista curtamain commentada dals germanissem vegls, e quai en urden alfabetic per rumantsch grischun, mintgin era per sursilvan tenor il chavazzin da Decurtins. Las variantas idiomaticas statan en lezza glista mo sch'i sa distinguan marcantamain dal chavazzin rumantsch grischun. Scursanidas: «f» (francon), «g» (german), «gt» (gotic), «lb» (langobard), «lt» (latin tardiv), «p» (puter), «sm» (surmiran), «st» (sutsilvan), «v» (vallader), «tv» (tudestg vegl), «*» (erui). Furmas da f, g, gt, lb, lt e vt stattan en grafia tradiziunala.

Dal banc a la guisa

– «Banc» («baun»), «surpiglià ad uras (...) dal lt» (Liver, p. 152);
 – «bara» («bara», p «bela»), tv «bara»;
 – «blau» («blau», p «blov», sm e st «blo»);
 – «bletsch» («bletsch»);
 – «blond» («blond»);
 – «bostga(m)» («bostg», «bostga», p e v «bös-ch» cun il senn da «planta»), g «bosk-» (3);
 – «brin» («brin», sm e st «bregn»); «brunus» è documentà en ina glossa da sontg Isidor da Sevilla [† 636] ed en la glossa biblica da [la claustra da] Reichenau» (Liver, p. 157);
 – «brit» («brit»): «Quest pled è probablamain passà ad uras dal gt al lt. El è documentà en inscripziuns davent dal terz

tschientaner, e quai ad Aquileia [en Friul], en Noricum ed en la Peninsla balcanaisa» (Liver, p. 153);

– «broda» («broda»), g «brod-»;
 – «burdi» («buordi»), aleman «buordi»;
 – «fauda» («faulda», p, sm e v «foda»), gt «*falda»;
 – «fieuter» («fleter»), f «*filitir»;
 – «franc» («franc»), f «frank»;
 – «frestg» («frestg», p «fras-ch», v «frais-ch»), g «frisk»;
 – «glieud» («glieud»), tv «liut»;
 – «guant» («von»), f «want»;
 – «gnaud» («uaul», p e v «god», sm «gôt», st «gòld»), tv «wald»;
 – «guerra» («uiara», st «veara»), f «*werra»;
 – «guersch» («uiersch», st «viertsch»), lt «*guerciu»;
 – «guisa» («uisa»), g «wisa» («moda», «maniera»); il Pledari grond characterisescha quest pled sco «antiquà», e quai constat almain en Engiadina.

Da la lautga a la stgaina

– «Lautga» («lautga», p, sm e v «lobgia»), g «laubja»;
 – «rauba» («rauba»), g «rauba» («preda», «butin»);
 – «ritg» («reh», p e v «rich», sm «retg»); il chavazzin rumantsch grischun sa basescha sin las variantas surmiranas ed engiadinaisas, las qualas derivan dal talian «ricco» (4);
 – «scalgia» («scalgia»/«scaglia»), g «skalja» («stgaglia»);
 – «schuppa» («suppa»), g «*suppa»;
 – «stalla» («stalla»), gt «*stalla»;
 – «stgaffa» («scaffa»), lb «*skafa»;
 – «stgaina» («stgeina»), g «*skina» («toc satigl da lain u d'oss»). Il senn da «stgaina» sa mida segund la regiun. «En Surselva sa referescha lez pled cunzunt a l'oss davant dal ventrigl (...). En il Grischun central (sm e st) munt'el oravant tut 'furtgetta' e 'spait'. Er en Engiadina vala 'stgaina' cunzunt sco sinonim da 'spait', dentant era da (...) 'costas'» (Liver, p. 155). Era «spait» dal rest vegn declerà sco german (5). Ma co ha num la stgaina o il spait en Surselva? «Savetscha (da caltschiel)», di Decurtins (p. 975, chavazzin «savetscha»).

Las furmas idiomaticas p, sm e v dals substantivs «fauda», «gnaud», «lautga» e «rauba» («foda», «god», «lobgia». «roba» euv.), han pers lur diftong intunà. Quest viva però anc adina en variantas valladras, cunzunt ad Ardez, Ftan, Guarda e Lavin. En tals cas mantegna il rumantsch grischun la silba diftongada «au».

Da la stgella al zundrin

– «Stgella» («stgella»), g «*skilla»;
 – «stiva» («stiva»), probablamain «emprest da tv 'stuba' ('stanza stgaudabla')» (6);
 – «tatga» («tacca») sco sinonim da «tagl», «entagl», «incisiun»; g «*tacca», gt «taikns»;
 – «triep» («triep», p e v «tröp», sm «trop(pa)», g «*trop-»);
 – «tschadun» («tschadun», p e v «sdun», sm «sdom»), g «skeith»;
 – «zaiver» («zeiver»), tv «zwiebar» («recipient cun duas manadas»);
 – «zundrin» («zundra», «Pinus mug»), g «zunder»; in cordial «grazia fitg» a la redactura dal Pledari grond per quest davos chavazzin.

Grazia al «Lexicon romontsch cumparativ» pon ins sa profundar en il ritg vocabulari rumantsch e sia fraseologia, era sch'ins na sa betg sursilvan; i tanscha sch'ins sa gia rumantsch ladin e/u in idiom dal Grischun central. Pleds sursilvans anc nunenconuschents na resent'ins lura betg pli sco impediments, mabain adina dapli sco punts per acceder a ritgezas novas dal linguatg.

1. Ricarda Liver, *Der Wortschatz des Bündnerromanischen*. Tubinga (Francke, ISBN 978-3-7720-8468-3) 2012, pp. 152–158.
2. Alexi Decurtins, *Lexicon romontsch cumparativ sursilvan-tudestg*. Cuir (Societad retoromantscha, ISBN 978-3-908037-02-6) 2012.
3. Per rumantsch grischun distingu'ins pia tranter «bostga», collectiv feminin, e «bostgam», collectiv masculin.
4. Rut Bernardi e trais auturs, *Handwörterbuch des Rätoromanischen*. Tom 2. Turitg (Offizin, ISBN 3-907 495-57-8) 1994, p. 658, chavazzin «reh».
5. Rut Bernardi (sco nota 4), p. 807, chavazzin «spait».
6. Rut Bernardi (sco nota 4), pp. 849–850, chavazzin «stiva».